

УДК 371.261 + 37.04

Ковбасенко Ю.І.

ПОГЛИБЛЕНЕ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ І ТЕСТИ ПОГЛИБЛЕНОГО РІВНЯ: ОСВІТА ДЛЯ ЕЛІТИ?..

У статті розглянуто проблему підвищення ефективності поглибленого вивчення літератури і новітніх освітніх вимірювань, зокрема, застосування різнорівневих текстів у процесі зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання (ЗНО) з літератури, проаналізовано досвід запровадження нового формату ЗНО – тесту поглибленого рівня – в зв'язку з пошуком ефективних шляхів підвищення якості літературної освіти.

Ключові слова: *якість освіти; поглиблене вивчення літератури; новітні освітні вимірювання; різнорівневі тести.*

Проблема покращення літературної освіти і, зокрема, поглибленого вивчення літератури нині набуває особливої гостроти. Увесь світ констатує "кризу читання", наші учні й студенти, звикаючи до "смс-стилю" і набуваючи "кліпової свідомості", щодалі менше читають класичні твори і щораз гірше пишуть зв'язні тексти значного обсягу, а суспільство занурюється у т. зв. "культуру шуму" [4]. Дехто з науковців намагається пояснити це виключно недосконалістю літературної освіти, яка, мовляв, пропонувала для вивчення "класичні, нецікаві для школярів твори та вузівський підхід до викладання літератури", і тим самим, нібито, "відбивала в дітей любов до книги" [8]. Тож, на їхню думку, варто лишень замість класики увести до шкільних програм твори "сучасні й цікаві для дітей" (фактично кітч), як школярі масово полюблять і негайно почнуть читати художні твори. Під прикриттям цих красивих гасел, за влучним висловом Максима Стріхи, в 2012 році "в шкільних програмах літературний канон замінили розважальною сумішшю" [9].

Проте реальне життя вже спростувало ці квазінаукові гіпотези: хоча оновлені за часів Дмитра Табачника стандарти, програми й підручники з літератури функціонують протягом кількох років поспіль, масового напливу читачів до книгозбірень так і не спостерігається.

Натомість під загрозою опинилися інтереси саме інтелектуальної учнівської еліти, оскільки акцентування уваги методистів переважно на слабкого та середнього учня (котрий ані класики, ані кітчу не читав, не читає й не читатиме), мінімізує шанси на здобуття якісної освіти для сильного учня, який у процесі отримання освіти читав би значно більше, якби наша методика була "заточена" не на планомірну примітивізацію викладання літератури, а навпаки – на поглиблення літературної освіти. А улюблений популістською методикою слабкий учень є початком загрозового ланцюжка: слабкий учень > слабкий студент > слабкий фахівець > слабка держава...

То як же можна зняти чи хоча б мінімізувати згадану проблему "кризи читання", як повернути учня до книжки? Як засвідчила практика, одним із ефективних засобів її вирішення є стимулювання оцінкою, а ЗНО стало єдиним насправді дієвим стимулом, який останнім часом активізував-таки читання, примусивши учнів піти до бібліотек і взяти до рук книжку, а також відповідальніше ставитися до уроків літератури. У 2015 р. воно отримало новий формат – тест поглибленого рівня (ТПР), котрий вже навіть своєю назвою корелює з поглибленим вивченням літератури. Тож можна спрогнозувати, що за умови ефективного застосування ТПР можна не лише краще селекціонувати філологічно здібних абітурієнтів, а й дієвіше впливати на процес поглибленого вивчення літератури в середніх і/або вищих навчальних закладах. До того ж, останнім часом все частіше йдеться про перехід навчальних закладів на ДПА у формі ЗНО, а також про зовнішні незалежні тестові вимірювання навчальних досягнень учнів на всіх етапах їхнього навчання (початкова школа > основна школа > старша школа > вища школа) і навіть про обов'язкове складання тестів ЗНО вчителями-практиками як необхідну умову їхньої атестації/сертифікації, матеріального заохочення та фахового просування. Усе сказане засвідчує гостру актуальність теми цієї статті.

Метою статті є аналіз досвіду та перспектив використання різнорівневих (поглибленого і базового) тестів на ЗНО з літератури в зв'язку з пошуками шляхів підвищення ефективності поглибленого вивчення літератури.

Практика функціонування ЗНО з української і зарубіжної літератури (2008-2016 рр.) засвідчила, що тести базового рівня (ТБР) в цілому відзначалися високою якістю, яка зросла в ТПР: "Як засвідчила практика впровадження нового формату зовнішнього оцінювання з української мови та літератури, тест поглибленого рівня, розроблений фахівцями Українського центру оцінювання якості освіти, став доволі якісним вимірювальним інструментом, здатним диференціювати осіб за рівнями їх компетентності з питань мови й літератури, на чому наголошували спеціалісти з питань тестології й учителі та викладачі

словесності й про що свідчать психометричні характеристики тесту за наслідками статистичного аналізу результатів учасників тестування" [9, с. 142].

Базові статистико-тестологічні параметри результатів ЗНО-2015 з української мови і літератури наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Назва параметру	Кількісне значення	
	ТБР	ТПР
Кількість учасників	254 278 чол.	20 896 чол.
Максимально можливий бал	104	136
Максимально набраний бал	104 (отримало 8 учасників)	135 (отримали 2 учасники)
Середній набраний бал	48,18	76,16
Стандартне відхилення	21,71	27,43
Середня складність завдань тесту (%)	48,50	58,79
Середня розподільна здатність тесту (%)	48,60	49,79
Коефіцієнт α -Кронбаха	0,94	0,95

З наведеної таблиці видно, що ЗНО-2015 з української мови та літератури відзначається високою якістю за тестологічно-психометричними параметрами, найважливішим з-поміж яких вважається "Коефіцієнт α -Кронбаха", що є індикатором надійності тесту і має такі цифрові виміри: {> 0.9 дуже гарно} # {> 0.8 гарно} # {> 0.7 достатньо} # {> 0.6 сумнівно} # {> 0.5 погано} # {0,5 і менше – недостатньо} [6]. Як бачимо, за "Коефіцієнтом α -Кронбаха" ТПР характеризується трохи вищою якістю, ніж ТБР (0,95 проти 0,94).

Ще одним позитивом у застосуванні ТПР є те, що з його запровадженням зникли підстави для нарікань, що всі без винятку абітурієнти, "і фізики, і лірики", вимушені складати єдиний тест, оскільки ЗНО з української мови і літератури було й залишається загальнообов'язковим. Отже, запровадження ТПР дозволило редукувати гостроту проблеми диференціації вступників за напрямками підготовки, оскільки "лірики" змогли обрати ТПР, а "фізики" – ТБР. Звісно, тести поглибленого рівня краще виконали випускники класів з поглибленим вивченням літератури, а сам факт їхньої наявності стимулює школярів до такого вивчення. Зауважу також, що в ідеалі кожен престижний ВНЗ мав би відбирати студентів конкретного фаху, приймаючи сертифікат саме ТПР, а не ТБР.

На жаль, усі згадані й незгадані тут позитивні аспекти не врятували ТПР від виведення з процесу ЗНО, і на ЗНО-2016 було зроблено крок назад – відбулося повернення до єдиного уніфікованого ТБР. Це обумовлено низкою причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, але передовсім тим, що багато з-поміж наших чисельних ВНЗ більше стурбовані елементарним виживанням, аніж якістю студентського контингенту, тобто цікавляться не стільки ВІДбором кращих, скільки НАбором хоч яких-небудь студентів. Тож для таких ВНЗ тести поглибленого рівня не актуальні, і під час вступної кампанії сертифікатів ТПР вони не приймають. Проте, якщо Україна не позірно, а насправді хоче увійти до престижного клубу країн із якісною освітою, якщо не хоче "пасти задніх" у цивілізованому світі і прагне мати свою "лігу плюща", то ми неминуче повернемося до ідеї використання різнорівневих тестів. Тим більше, що, попри фактичне ігнорування цієї новації під час вступної кампанії-2015 більшістю українських вишів (сертифікати ТПР визнали лише КНУ, КПІ й академія СБУ), поглиблені тести обрали аж 20 896 абітурієнтів [2], що засвідчує актуальність ТПР для українського суспільства й освіти. Тому можливим і бажаним є поновлення застосування ТПР на ЗНО. Крім того, ТПР можна розглядати ще й як своєрідний "експериментальний майданчик" для апробації новацій у тестах базового рівня.

То що ж нового з'явилося у ТПР в порівнянні тестами базового рівня? Насамперед, уперше за час проведення ЗНО з української і зарубіжної літератури запроваджено аналіз не фрагментів, а цілісних художніх текстів, до яких запропоновані спеціально розроблені фасети тестових завдань (див. ТЗ № 59-62 у Таблиці 2, де правильні відповіді позначені "зірочкою").

Аналіз на ЗНО цілісного твору є важливим передовсім з двох причин. По-перше, конститутивними ознаками художнього тексту є його цілісність і зв'язність, які неможливо репрезентувати в умовах тестових завдань звичного формату, де використовуються хай і прецедентні, вагомні, але надто лаконічні цитати. А оптимально продемонструвати філологічну підготовку й здібності ("компетенції") учаснику тестування дозволяє лише аналіз цілісного літературного твору (нехай і "малих жанрів").

По-друге, саме фасетні (різновекторні) тестові завдання до цілісного твору найоптимальніше корелюють з услашеною в літературознавстві методикою аналізу та інтерпретації художнього тексту. Тому їхнє виконання (у ЗНО-2015 це були ТЗ №№ 59-62, див. таблицю 2) найкраще демонструє саме літературознавчі здібності абітурієнтів. Такі здібності повинні бути найкраще розвинені у випускників класів з поглибленим вивченням літератури, майбутніх філологів, журналістів, перекладачів.

Як зазначено в офіційному звіті УЦОЯО про ЗНО-2015 [3], у завданнях на аналіз цілісного самодостатнього художнього твору (ТЗ №№ 59–62) переважна більшість абітурієнтів, які вибирали сертифікаційну роботу поглибленого рівня, успішно визначили віршований розмір запропонованого тексту, осягнули творчу концепцію автора (ідею твору), визначили рецепцію наведеного твору в загальноукраїнському літературному контексті. Але завдання № 62 (визначення антитези до образу "народу самостійних дітей") викликало певні труднощі. Правильний варіант "В" ("лиш потурнаки й яничари") вказали лише 41,9 % абітурієнтів. Водночас кожен п'ятий уважав, що це варіант "Г" ("вулканом націй ціла раса"), що свідчить про недостатнє вміння випускників шкіл аналізувати та інтерпретувати художній текст самостійно. Вочевидь, у процесі навчання вчителі й учні занадто захоплюються репродуктивними видами роботи (написати – фактично скачати з Інтернету – реферат або матеріал до нього) чи т. зв. "творчою діяльністю" (роботою в тимчасових творчих групах, "методом проєктів" тощо), через що багато учасників ЗНО-2015 виявилися некомпетентними у процесі самостійного аналізу конкретного твору, запропонованого в тесті поглибленого рівня. Отже, результати ЗНО є конкретною підказкою вчителям класів із поглибленим вивченням літератури (й не лише їм), як "відділити зерно від половин", на що варто звертати увагу в першу чергу, а що є факультативним.

Таблиця 2

ПОГЛИБЛЕНИЙ РІВЕНЬ
Частина 4
Українська література
Читання та аналіз тексту

Прочитайте текст і виконайте завдання 59–62.

*Тяжким хрестом лежать шляхи.
Ясні вночі, вони сліпі вдень:
Рамено – з Заходу на Схід,
Рамено – з Півночі на Південь.
І так – розі'ята – віки
Вогонь буття не загасила:
Невичерпальний дух який!
Яка непереможна сила!
Гноблять, калічать, труять рід,
Ворожать, напускають чари.
Здається, знищено вже й слід –
Лиш потурнаки й яничари.
Аж ось Стефаник і Куліш,
Ось Коцюбинський, Леся – квіти
Степів стражденної землі,
Народу самостійні діти.
Аж ось підземно загуде
Вулканом націй ціла раса,
І даром Божеським гряде
Нам Прометей дух Тараса.*

59. Віршовий розмір твору –

- А хорей
- Б дактиль
- В амфібрахій
- Г анапест
- Д ямб

Відповіді учасників (%)					Не виконали завдання (%)	Складність (P-value)	Дискримінація (D-index)	Кореляція (Rit)
А	Б	В	Г	Д				
16,25	7,64	8,56	6,63	56,85	4,07	56,85	57,35	0,44

60. Непереможність українського народу підкреслено в рядку

- А «Тяжким хрестом лежать шляхи»
- Б «Невичерпальний дух який!»
- В «Гноблять, калічать, труять рід»
- Г «Квіти степів стражденної землі»
- Д «Народу самостійні діти»

Відповіді учасників (%)					Не виконали завдання (%)	Складність (P-value)	Дискримінація (D-index)	Кореляція (Rit)
А	Б	В	Г	Д				
4,86	79,12	5,27	3,68	3,52	3,54	79,12	29,93	0,29

61. У тексті згадано міфологічний образ, наявний також у творі

- А «Кавказ»
- Б «До Основ'яненка»
- В «Мені однаково»
- Г «Гайдамаки»
- Д «Заповіт»

Відповіді учасників (%)					Не виконали завдання (%)	Складність (P-value)	Дискримінація (D-index)	Кореляція (Rit)
А*	Б	В	Г	Д				
70,06	7,26	3,89	10,45	4,69	3,65	70,06	52,44	0,44

62. Антитеза до образу «народу самостійних дітей» наявна в рядку

- А «Ясні вночі, вони сліпі вдень»
- Б «Яка непереможна сила!»
- В «Лиш потурнаки й яничари»
- Г «Вулканом націй ціла раса»
- Д «Нам Прометей дух Тараса»

Відповіді учасників (%)					Не виконали завдання (%)	Складність (P-value)	Дискримінація (D-index)	Кореляція (Rit)
А	Б	В*	Г	Д				
11,38	12,26	41,87	21,53	8,73	4,24	41,87	53,61	0,41

63. Установіть послідовність виникнення літературних напрямів (течій).

- А експресіонізм
- Б романтизм
- В бароко
- Г реалізм

Правильна відповідь	Розподіл учасників (%) за кількістю набраних балів				Складність (P-value)	Дискримінація (D-index)	Кореляція (Rit)
	0	1	2	3			
ВБГА	17,45	31,84	8,33	42,37	58,54	49,96	0,46

64. Установіть послідовність написання творів, де діють такі персонажі:

- А Чіпка
- Б Дідона
- В Медвин
- Г Тагабат

Правильна відповідь	Розподіл учасників (%) за кількістю набраних балів				Складність (P-value)	Дискримінація (D-index)	Кореляція (Rit)
	0	1	2	3			
БАГВ	22,51	34,90	6,01	36,58	52,22	58,78	0,55

Окремо слід сказати, що в 2015 році до сертифікаційної роботи вперше включено ще й завдання на встановлення правильної послідовності літературних явищ. Завдання такої форми успішно апробовані на ЗНО із зарубіжної літератури (2008, 2012, 2013) і мають специфічні переваги, оскільки перевіряють сформованість алгоритмічного мислення, а їхні результати менше залежать від угадування, ніж у ТЗ із вибором однієї відповіді.

До того ж, ці завдання (див. ТЗ № 63 у Таблиці 2) перевіряли не лише знання хронології виникнення конкретних літературних фактів, а й осмислення їхніх каузальних, причинно-наслідкових зв'язків. За рівнем складності ці завдання виявилися оптимальними, що є свідченням здатності абітурієнтів, які вибирали поглиблений рівень сертифікаційної роботи, досягнути літературу саме як процес, що важливо для її поглибленого профільного вивчення у ВНЗ.

Важливо також, що добір художніх творів для ТПР (на відміну від ТБР) програмою ЗНО не регламентувався, тому абітурієнти в принципі не могли завчити їх заздалегідь, отже згадані тестові завдання гарантовано були не "знанцевими" (на репродукцію завчасно завченої інформації), а передовсім завданнями вищих когнітивних рівнів за "пірамідою Блума" ("застосування" > "аналіз" > "синтез" > "оцінювання").

Виправдало себе також застосування "принципу матрешки", коли тест поглибленого рівня не замінював, а "надбудовувався" над тестом базового рівня, а останній був інваріантним для всіх без винятку учасників ЗНО, які, в разі потреби, могли відмовитися від результату виконання ТПР, при цьому зберігши для вступу до вишу свій результат за виконання ТБР. Отже, підготовка до виконання ТПР підвищила мотивацію до навчання значно ширшого кола випускників, ніж ті, хто обрав саме ТПР. Тож навряд можна погодитися з тим, що "в майбутньому в разі використання різнорівневих тестів доцільно перетворити базовий і поглиблений тести на цілком автономні з погляду процедури їх розробки й проведення" [9, с. 142-143].

Практичне застосування та психометричний аналіз ТПР підказали шляхи їхнього вдосконалення. Так, доцільно дещо підвищити рівень складності їхніх завдань, оскільки результати ЗНО-2015 засвідчили наявність завдань оптимального та легкого рівнів складності за відсутності складних ТЗ. Це й не дивно, оскільки розробники тесту поглибленого рівня моделювали його теоретично, починаючи фактично з нуля й не маючи ані практичного досвіду використання дворівневих тестів в системі ЗНО попередніх років, ані будь-яких експериментальних результатів.

Вирішення цього завдання могло би посприяти активніше використання в ТПР теоретико-літературних понять, оскільки, по-перше, теорія літератури є ядром літературознавства, і, по-друге, саме застосування цих понять дозволяє розробляти ТЗ вищих когнітивних рівнів, які є складнішими за знаннями.

З огляду на це викликає стурбованість невмотивована редукція теоретико-літературних понять у щойно затвердженій МОНУ оновленій Програмі ЗНО-2017 з української літератури [7], звідки вилучено вимогу, успішно апробовану в 2008-2015 рр.: "Учасник ЗНО повинен визначати дво- і трискладові віршові розміри". Крім того, суттєво погіршено кореляцію рубрик програми: наприклад, поняття "експресіонізм" залишилося, але при цьому вилучено експресіоністичну новелу Василя Стефаника "Камінний хрест", на якій лише й можна було показати в рамках ЗНО, що таке експресіонізм у літературі. Те саме й щодо нововведеного поняття "трагедія", яке в Програмі ЗНО-2017 не має опертя на конкретний твір.

З невідомих причин зникла також вимога "знати характерні риси бароко", чи не найяскравішого художньо-естетичного явища, яке переконливо засвідчує самодостатність української літератури та дозволяє вивести її з естетичної тіні російської культури, котра, на відміну від української, не дала світу яскравих літературних барокових творів.

Невідомо, якими міркуваннями керувалися "вдосконалювачі" Програми ЗНО-2017, але з неї зникла ще й новела Юрія Яновського "Подвійне коло", з її мудрою настановою-рефреном "Тому роду нема переводу, в котрому браття милують згоду", котра є особливо актуальною в умовах неоголошеної війни Росії проти України та спровокованого РФ розколу українців на патріотів і прибічників "руського мира" (символіка Авеля і Каїна).

Оскільки якість сертифікаційної роботи напряму пов'язана з програмою ЗНО, то таке невмотивовано-волюнтаристське редукування останньої, крім усього іншого, ще й ллє воду на млин опонентів ЗНО, які й без цього закидають тестуванню з літератури і брак літературознавчих понять, і навіть антиукраїнськість (sic!) [1]. Перелік продуктивних шляхів удосконалення ЗНО та методики поглибленого вивчення літератури можна продовжити [див. 5].

Таким чином, поглиблене вивчення літератури та застосування на ЗНО тестів поглибленого рівня, попри їхню орієнтованість на філологічну еліту, можуть і повинні слугувати підвищенню якості усієї української освіти.

Використані джерела

1. Бернадська Н. Через пень-колоду чи комар носа не підточить. ЗНО – шляхи вдосконалення / Ніна Бернадська // Дивослово, 2015. – № 7-8. – С. 35-38. Див. також блискучу відповідь на цю статтю: Корнійчук В. "Коли не по конях, так хоч по оглоблях": Щира турбота про якість освіти чи псевдоінтелектуальний тролінг? / Валерій Корнійчук // Дивослово, 2015. – №12. – С. 17-25.

2. Пор. статистику ЗНО: 2013 р.: франц. мова – 903 чол.; ісп. мова – 168 чол.; 2014 р.: нім. мова – 2814 чол.; ісп. мова – 177 чол.; рос. мова – 3429 чол.
3. Звіт про ЗНО-2015. – Режим доступу: <http://testportal.gov.ua/reports/>.
4. Ковбасенко Ю. Про перспективні напрямки розвитку літературної освіти в Україні та шляхи підвищення її ефективності / Юрій Ковбасенко // Зарубіжна література в навчальних закладах. – К., 2002. – № 1. – С. 2-97.
5. Ковбасенко Ю. Реалізація семантичного потенціалу художнього тексту як фермент якості ЗНО / Юрій Ковбасенко // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова: Сер. 5. Пед. науки: реалії та перспективи. – № 43. – К., 2013. – С. 83-89. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/7256/1/Y_Kovbasenko_EA_21_GI_ZNO.pdf.
6. Кронбах Л. (Cronbach Le.) Coefficient alpha and the internal structure of tests; *Psychometrika*, 16, 1951. – Р. 297-334.
7. Програма ЗНО з української мови і літератури: Наказ МОНУ № 77 від 03.02.2016. – Режим доступу: http://testportal.gov.ua/prepare_ukr_2016/.
8. "Сучасні футуристи від педагогіки "скинули з корабля сучасності" Гомера, Данте, Сервантеса, взявши на борт загалом цікавих, але "прохідних" Коельо, Сігела, Лук'яненка: не надто дитячу, проте розтиражовану... масову літературу" (Каєнко О. "А поля за майданом не було", або Літературі винесли вирок / Олександр Каєнко // Дзеркало тижня. Україна. – № 20, 01.06.2012).
9. Терещенко В. Шляхи вдосконалення поглибленого тесту ЗНО з української мови та літератури / Василь Терещенко // Тези Міжнарод. науково-методичної конференції "Освітні вимірювання–2015. Реформування ЗНО: методологія, модель, основні складові". – 30.09-02.10.2015, Одеса. – С. 142-143.
10. "Хапальний рефлекс важливіший за освіту і знання". Максим Стріха про причини падіння рівня освіти в Україні // *Gazeta.ua*. – 09.05.2012.

Kovbasenko Yu.

DEPTH STUDY OF LITERATURE AND TEST ADVANCED: EDUCATION FOR ELITE?

In the article the problem of improving the in-depth study of literature and educational measurement, in particular, the use of multi-level texts in the external evaluation of learning outcomes (UPE) in literature. In particular, analyzed the experience of introducing a new format of testing – test advanced in connection with finding ways to improve the quality of literary education.

In this article we consider topical issue of an in-depth study of literature and use of new educational measurement of factors that increase the quality of education. Based on the psychometric analysis of the first in the Ukrainian history EA results we're able to find a perspective ways to improve the quality of new educational measurement and in-depth the study of literature and also to overcome modern "unreadable crisis". In particular, all weaknesses of teaching literature in school are analyzed: excessive teacher's interest in "effective", but really not so effective types of work and at the same time insufficient attention of psychological training center – analysis and interpretation of text, studying elements of literature Theory etc. We also consider major failures in curriculum development (low quality of EA software and teaching literature) This article contains specific teaching tips for manager of advanced educational measurement, teacher trainees and scientists.

Key words: *quality of education; in-depth study of literature; new educational measurement; multilevel tests.*

Стаття надійшла до редакції 07.05.2016 р.